

ساخت زبان فارسی

(ویراست ۲)

دکتر آریتا افراشی

تهران

۱۳۸۸

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

افراشی، آزیتا، ۱۳۵۱-

ساخت زبان فارسی / آزیتا افراشی. — ویراست ۲. — تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۸.

بازده، ۱۶۰ ص. جدول، نمودار. — («سمت»؛ ۱۰۸۵. زبان و ادبیات انگلیسی؛ ۴۵)

ISBN 978-964-530-391-2

بها: ۱۸۰۰۰ ریال.

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

پشت جلد به انگلیسی: Azita Afrashi. The Structure of Persian Language.

چاپ اول: بهار ۱۳۸۶، چاپ چهارم: زمستان ۱۳۸۸ (ویراست ۲).

کتابنامه: ص. ۱۵۹-۱۶۰.

۱. فارسی- دستور. ۲. فارسی- آواشناسی. ۳. زبانشناسی. الف. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. ب. عنوان.

۴ فا ۵

۲ س ۶۶ الف / PIR ۲۶۸۸

۱۳۸۸

۱۰۳۸۷۵۲

شماره کتابشناسی ملی

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

ساخت زبان فارسی

دکتر آزیتا افراشی

چاپ اول: بهار ۱۳۸۶

چاپ چهارم: زمستان ۱۳۸۸ (ویراست ۲)

تعداد: ۳۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: مهر (قم)

قیمت: ۱۸۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه روی پمپ گاز، کدپستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

کلیه حقوق اعم از چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و جز اینها برای «سمت» محفوظ است (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

سخن «سمت»

یکی از اهداف مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبانی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را که به اختصار «سمت» نامیده می شود، تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد و دلسوز، به مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در هر کدام از رشته های علوم انسانی به تألیف و ترجمه منابع درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن، باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهای پیاپی ارباب نظر به دست آید و انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری دریغ نورزند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته تربیت مترجم زبان انگلیسی در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس ساخت زبان فارسی به ارزش ۲ واحد منظور شده است. امید است که علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	فصل اول: پیش زمینه
۳	۱-۱ زبان
۷	۱-۲ نظام زبان
۹	۱-۳ دستور
۱۱	۱-۳-۱ ویژگیهای دستورهای سنتی
۱۶	۱-۳-۲ ویژگیهای دستورهای زبان شناختی
۱۷	۱-۴ زبان شناسی
۱۹	۱-۵ جمع بندی مطالب
۲۰	۱-۶ تمرین تشریحی
۲۰	۱-۷ سؤالات چند گزینه ای
۲۱	۱-۸ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۲۱	۱-۹ کتابنامه
۲۲	فصل دوم: آشنایی با حوزه های آواشناسی و واج شناسی
۲۲	۲-۱ آواشناسی و واج شناسی
۲۷	۲-۲ واجهای همخوانی و واکه ای
۲۸	۲-۲-۱ اندامها و سازو کار گفتار
۳۰	۲-۲-۲ مجرای گفتار
۳۳	۲-۲-۳ توصیف همخوانها
۳۷	۲-۲-۴ توصیف واجهای واکه ای

۳۹	۲-۳ جفت کمینه؛ مجموعه کمینه
۴۰	۲-۴ مجموعه طبیعی
۴۰	۲-۵ واکه مرکب
۴۱	۲-۶ واج؛ واجگونه
۴۲	۲-۷ هجا
۴۳	۲-۸ جمع‌بندی مطالب
۴۳	۲-۹ تمرین تشریحی
۴۳	۲-۱۰ سؤالات چندگزینه‌ای
۴۴	۲-۱۱ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۴۴	۲-۱۲ کتابنامه
۴۶	فصل سوم: آشنایی با خط واج‌نگار فارسی
۴۶	۳-۱ کاربرد خط واج‌نگار
۴۷	۳-۱-۱ نارساییهای خط فارسی
۴۹	۳-۲ معرفی خط واج‌نگار
۴۹	۳-۲-۱ علائم واجهای همخوانی
۵۰	۳-۲-۲ علائم واجهای واکه‌ای
۵۰	۳-۲-۳ قواعد خط واج‌نگار
۵۲	۳-۳ جمع‌بندی مطالب
۵۲	۳-۴ تمرین تشریحی
۵۲	۳-۵ سؤالات چندگزینه‌ای
۵۳	۳-۶ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۵۳	۳-۷ کتابنامه
۵۴	فصل چهارم: آشنایی با فرایندهای آوایی در زبان فارسی
۵۴	۴-۱ فرایندهای آوایی
۵۵	۴-۱-۱ همگونی همخوانی

۵۶	۴-۱-۲ همانندی واکه‌ای
۵۷	۴-۱-۳ ناهمگونی همخوانی
۵۷	۴-۱-۴ قلب
۵۸	۴-۱-۵ حذف
۵۹	۴-۱-۶ اضافه
۶۰	۴-۱-۷ ابدال
۶۱	۴-۲ جمع‌بندی مطالب
۶۱	۴-۳ تمرین تشریحی
۶۱	۴-۴ سؤالات چندگزینه‌ای
۶۲	۴-۵ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۶۲	۴-۶ کتابنامه
۶۳	فصل پنجم: آشنایی با حوزه صرف
۶۳	۵-۱ صرف
۶۴	۵-۲ واژه
۶۷	۵-۳ تکواژ
۶۷	۵-۳-۱ تکواژ آزاد و مقید
۶۸	۵-۳-۲ تکواژ قاموسی و دستوری
۶۹	۵-۳-۳ وند تصریفی و اشتقاقی
۷۲	۵-۴ جمع‌بندی مطالب
۷۲	۵-۵ تمرین تشریحی
۷۳	۵-۶ سؤالات چندگزینه‌ای
۷۳	۵-۷ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۷۴	۵-۸ کتابنامه
۷۵	فصل ششم: شمارش تکواژهای جمله
۷۵	۶-۱ تجزیه دوگانه
۷۶	۶-۲ تکواژ صفر

۷۷	۶-۳ تکواژ ماضی ساز
۷۸	۶-۴ تکواژ رسوبی
۷۹	۶-۵ عنصر هموندی
۸۰	۶-۶ تکواژ گونه
۸۱	۶-۷ جمع بندی مطالب
۸۲	۶-۸ تمرین تشریحی
۸۲	۶-۹ سؤالات چند گزینه ای
۸۳	۶-۱۰ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۸۳	۶-۱۱ کتابنامه
۸۴	فصل هفتم: واژه در زبان فارسی
۸۴	۷-۱ فرایندهای واژه سازی در زبان فارسی
۸۵	۷-۱-۱ فرایندهای اصلی واژه سازی در زبان فارسی
۸۵	۷-۱-۱-۱ اشتقاق
۸۶	۷-۱-۱-۲ ترکیب
۸۷	۷-۱-۱-۳ اشتقاق / ترکیب
۸۷	۷-۱-۲ فرایندهای فرعی واژه سازی در زبان فارسی
۸۸	۷-۱-۲-۱ قرض گیری
۸۸	۷-۱-۲-۲ ادغام
۸۹	۷-۱-۲-۳ سرواژه سازی
۸۹	۷-۱-۲-۴ کوتاه سازی
۹۰	۷-۱-۲-۵ تبدیل
۹۰	۷-۱-۲-۶ پس سازی
۹۱	۷-۱-۲-۷ تکرار
۹۲	۷-۲ جمع بندی مطالب
۹۲	۷-۳ تمرین تشریحی
۹۳	۷-۴ سؤالات چند گزینه ای

۹۳	۷-۵ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۹۴	۷-۶ کتابنامه
۹۵	فصل هشتم: ترکیبهای نحوی واژگانی در زبان فارسی
۹۵	۸-۱ ترکیب نحوی واژگانی
۹۷	۸-۱-۱ ترکیب نهادی
۹۷	۸-۱-۲ ترکیب مفعولی
۹۷	۸-۱-۳ ترکیب اضافی
۹۸	۸-۱-۴ ترکیب وصفی
۱۰۰	۸-۱-۵ ترکیب بدلی
۱۰۰	۸-۱-۶ ترکیب متممی
۱۰۱	۸-۱-۷ ترکیب قیدی
۱۰۱	۸-۱-۸ ترکیب عطفی
۱۰۲	۸-۱-۹ ترکیب عددی
۱۰۲	۸-۲ جمع بندی مطالب
۱۰۳	۸-۳ تمرین تشریحی
۱۰۴	۸-۴ سؤالات چندگزینه‌ای
۱۰۴	۸-۵ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۱۰۵	۸-۶ کتابنامه
۱۰۶	فصل نهم: آشنایی با حوزه نحو
۱۰۶	۹-۱ نحو
۱۰۹	۹-۲ پیشینه مطالعات نحوی
۱۱۲	۹-۲-۱ دستور زایشی
۱۱۶	۹-۳ جمع بندی مطالب
۱۱۶	۹-۴ تمرین تشریحی
۱۱۷	۹-۵ سؤالات چندگزینه‌ای

صفحه	عنوان
۱۱۷	۹۶ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۱۱۸	۹۷ کتابنامه
۱۱۹	فصل دهم: ساختمان گروه در زبان فارسی
۱۱۹	۱۰-۱ ساختمان گروه
۱۲۰	۱۰-۱-۱ گروه اسمی
۱۲۳	۱۰-۱-۲ گروه حرف اضافه
۱۲۴	۱۰-۱-۳ گروه قیدی
۱۲۵	۱۰-۱-۴ گروه صفتی
۱۲۶	۱۰-۱-۵ گروه فعل
۱۳۱	۱۰-۱-۶ گروه فعلی
۱۳۳	۱۰-۲ جمع‌بندی مطالب
۱۳۳	۱۰-۳ تمرین تشریحی
۱۳۴	۱۰-۴ سؤالات چندگزینه‌ای
۱۳۴	۱۰-۵ منابع بیشتر برای مطالعه بیشتر
۱۳۵	۱۰-۶ کتابنامه
۱۳۶	فصل یازدهم: ساختمان جمله در زبان فارسی
۱۳۶	۱۱-۱ انواع جمله
۱۳۷	۱۱-۱-۱ جمله‌های ساده
۱۳۹	۱۱-۱-۱-۱ جمله‌های ساده خبری
۱۴۴	۱۱-۱-۱-۲ جمله‌های ساده پرسشی
۱۴۷	۱۱-۱-۱-۳ جمله‌های ساده امری
۱۴۸	۱۱-۱-۱-۴ شبه جمله
۱۵۰	۱۱-۱-۲ جمله‌های مرکب
۱۵۱	۱۱-۱-۳ جمله‌های مشتق
۱۵۷	۱۱-۲ جمع‌بندی مطالب

صفحه	عنوان
۱۵۷	۱۱-۳ تمرین تشریحی
۱۵۷	۱۱-۴ سؤالات چند گزینه‌ای
۱۵۸	۱۱-۵ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر
۱۵۸	۱۱-۶ کتابنامه
۱۵۹	منابع و مآخذ

پیشگفتار

کتاب ساخت زبان فارسی درس نامه‌ای است برای دو واحد درس تخصصی ساخت زبان فارسی که معمولاً در نیمسال سوم یا چهارم دوره‌های کارشناسی زبان ارائه می‌گردد.

درس ساخت زبان فارسی پیش‌نیازی برای دروس زبان‌شناسی در دوره‌های کارشناسی به شمار می‌آید. انتظار می‌رود دروس زبان‌شناسی در دوره‌های کارشناسی زبان، بسته به رشته مورد نظر به زبانهای خارجی تدریس شوند. غالباً انتقال مباحث تخصصی زبان‌شناسی به زبان خارجی به دانشجویانی که دانش قبلی درباره مباحث مورد نظر ندارند اساتید و دانشجویان را با مشکل مواجه می‌کند. به همین دلیل، گذراندن درس ساخت زبان فارسی به عنوان پیش‌نیازی برای دروس تخصصی پس از آن، به دانشجویان امکان می‌دهد تا در قالب نمونه‌های متعدد از زبان فارسی با زبان‌شناسی آشنا شوند.

نیاز به تألیف کتاب ساخت زبان فارسی زمانی برجسته شد که با وجود منابع متعدد و ارزشمندی که عمدتاً به همت اساتید پیش‌کسوت رشته زبان‌شناسی، با نگرشهایی زبان‌شناسانه نسبت به ویژگیهای دستوری زبان فارسی به نگارش درآمده، تعدد، پیچیدگی و حجم مطالب، استفاده از چنین منابعی را برای دانشجویان نیمسال سوم یا چهارم کارشناسی بسیار دشوار می‌کرد.

کتاب حاضر در یازده فصل توصیفی از اصطلاحات بنیادی زبان‌شناسی ضمن معرفی ویژگیهای آوایی- واجی، صرفی و نحوی زبان فارسی ارائه می‌دهد. سعی شده است که در لابه‌لای مطالب اطلاعاتی درباره برخی زبان‌شناسان صاحب‌نام و

آرای آنها به دست داده شود؛ همچنین مرتبط با هر مبحث، مروری اجمالی بر تاریخچه بحث مورد نظر ارائه گردد. مطالب کتاب به گونه‌ای سازمان یافته است که دانشجویان بتوانند به کمک ابزارهای نظری معرفی شده، بیش از چهارصد نمونه از زبان فارسی را در حوزه‌های مختلف آواشناسی-واج‌شناسی، صرف و نحو مورد تحلیل قرار دهند. همچنین در پایان هر فصل کتاب سؤالات تشریحی و چندگزینه‌ای مرتبط نیز ارائه شده است. هر فصل دارای کتابنامه و منابعی برای مطالعه گسترده‌تر است.

گفتنی است که تجربه هشت سال تدریس این مطالب به دانشجویان دوره‌های کارشناسی مترجمی زبان در دانشگاه‌های دولتی و آزاد نگارنده را متقاعد ساخته است که تمام این یازده فصل را می‌توان در جلسات یک نیمسال آموزشی پوشش داد.

با آرزوی اینکه کتاب حاضر از کارایی لازم برای دانشجویان دوره‌های کارشناسی زبان برخوردار باشد و درک مطالب دروس تخصصی بعدی را آسان‌تر کند، این درس‌نامه را به دانشجویان عزیز تقدیم می‌کنم، زیرا این واژه‌ها، جمله‌ها و نمودارها فقط به دست آنها جان می‌گیرند، بقا می‌یابند و دگرگون می‌شوند.

نگارش این کتاب فرصتی را به وجود آورد تا به بهانه مرور آثار اساتید پیش‌کسوت رشته زبان‌شناسی، اذهان پربار و قلمهای توانمندشان را هر لحظه تحسین کنم.

انتشار این کتاب بدون حمایت‌های مسئولین محترم و اساتید فرزانه فعال در سازمان سمت هرگز میسر نمی‌شد. از تمام این بزرگواران خاضعانه سپاسگزارم. به ویژه نهایت ارادت قلبی‌ام را به جناب آقای دکتر حسین ملائط، جناب آقای دکتر ارسلان گل‌فام، سرکار خانم دکتر زهرا ابوالحسنی‌چیمه و سرکار خانم نوشین قبدیان و جناب آقای هوتن زنگنه‌پور اعلام می‌دارم؛ و در خاتمه از پدرم، مادرم، همسر و فرزندانم عاشقانه سپاسگزارم که به من انگیزه و فرصت دادند تا در آرامش این مختصر را آماده کنم.

آریتا افراشی

بهار ۱۳۸۶